

جامعه جهانی در حالی گام به سده بیست و یکم می‌گذارد که جهانگردی به صورت یکی از پویاترین فعالیت‌های انسانی در آمده است. این فعالیت در سی سال گذشته از رشدی شگفت‌انگیز برخوردار شده و به بزرگترین عامل تولید و ایجاد ثروت و کار مبدل شده است. بدیهی است چنین فعالیت بزرگی که کم‌وبیش در همه کشورهای جهان مشاهده می‌شود بیش از هر فعالیت دیگر اقتصادی بر منابع طبیعی تکیه دارد. طبیعت و منابع آن که بستر این فعالیت است و نقش اساسی در تعیین جاذبه جهانگردی و جلب مسافران دارد به سبب استفاده در جهانگردی، دگرگونیهای زیادی پیدا می‌کند و این دگرگونیها در موضوع زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی و چگونگی توسعه سرزمین اثر می‌گذارد. در این مقاله تلاش بر این است که آثار جهانگردی بر محیط زیست طبیعی مورد بحث قرار گیرد و شرط تحقق جهانگردی پایدار که بخشی از توسعه پایدار جامعه انسانی در هر فضای جغرافیایی است، به کوتاهی بررسی شود.

محیط زیست طبیعی و توسعه جهانگردی پایدار

دکتر صلاح الدین محلائی
عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

آغاز سخن

تحت تأثیر قرار می‌دهد.

همراه بارش شگفت‌انگیز جهانگردی، آگاهی نسبت به طبیعت و سازو کار و ظرافت‌های آن در میان مردم و به ویژه دانشمندان علوم طبیعی و محیط زیست گرایان نیز افزایش یافته و توجه به تأثیر جهانگردی در بحران زیست محیطی گسترش پیدا کرده است. هر چند بحران زیست محیطی معاصر را بیشتر بر خاسته از افزایش زیاد جمعیت و صنعتی شدن می‌دانند، لیکن بر نقش جهانگردی در آن نیز تأکید می‌شود. به همین جهت از زمانی که مسئله توسعه پایدار مطرح گردید و توسعه را به مانند فرآیندی دانستند که هدف نهایی آن پیشرفت همه جانبه و فراگیر انسان است، کمابیش در همه کشورهای آمایش جهانگردی و مدیریت آن در برنامه‌ریزی جامع کشور گنجانده شده است.

روشن است، انسان نیز مانند هر موجود دیگری زاده طبیعت و وابسته به آن و ناگزیر از بهره‌برداری و دخالت در آن است و همین دخالت، پیامدهای غیر قابل انکاری به بار می‌آورد که می‌تواند به طور بالقوه مثبت یا منفی باشد.

در اینجا به نظر می‌رسد تعیین دقیق مفهوم محیط زیست به منظور شناخت و ارزیابی ارزش همه آثار بالقوه‌ای که ممکن است سیاست‌ها و طرح‌های توسعه جهانگردی بر آن داشته باشد، ضروری است. «هر چند به خاطر کمک به فهم و درک آثار بالقوه فعالیت‌های انسانی بر محیط زیست، این محیط را متشکل از سه بخش

از آنجا که طبیعت گهواره و زادگاه انسان است، هر فعالیت انسانی در چارچوب آن شکل می‌گیرد و انسان با اندیشه خود از انواع مصالح و مواد و منابع طبیعی برای گذران زندگی و رونق و شکوفایی آن بهره می‌برد. روشن است که این استفاده و بهره‌گیری از مصالح و منابع، هم موجب تغییر شرایط و منابع طبیعت می‌شود و هم شیوه زندگی و چگونگی رشد و توسعه انسان را دستخوش دگرگونی می‌سازد.

با توجه به اهمیت جهانگردی در جهان کنونی و این که این فعالیت انسانی به صورت یکی از بزرگترین عوامل تولید ثروت و کار و پویایی و جابه‌جایی انسان‌ها و ثروت‌ها در آمده است، یکی از بزرگترین و مهمترین عوامل مصرف کننده منابع طبیعی نیز تلقی می‌شود. بسی روشن است که هر فعالیتی که مستلزم مصرف مواد و منابعی باشد، آن مواد و منابع را دچار دگرگونی می‌کند. در جهانگردی به سبب این که منابع طبیعی، خود عامل و به وجود آورنده جاذبه برای جابه‌جایی انسانها و یا در واقع تحقق امر جهانگردی است، پس پیدایش این دگرگونیها نقش تعیین کننده‌ای در وضعیت جهانگردی خواهد داشت. از سوی دیگر، همچنان که گفته شد، از آنجا که طبیعت بستر همه فعالیت‌های آدمی است، پس چگونگی دگرگونیها در شرایط و منابع طبیعی، شیوه و سطح توسعه در امور اقتصادی و اجتماعی یک فضای جغرافیایی را

اندیشه و ابتکار بشر ساخته شده باشد در برمی گیرد.

ب- محیط زیست فرهنگی. این محیط، که سومین عنصر سازنده محیط زیست به مفهوم جامع واژه را تشکیل می دهد و در فعالیت های جهانگردی نقش مهمی دارد، از سال ۱۹۸۰ در بررسی ها و پژوهش های جهانگردی نقش و جایگاه ویژه ای داشته است زیرا این محیط را نیز یکی از منابع مهم جهانگردی و جلب جهانگرد می دانند. این محیط متشکل از ارزش ها، باورها، رفتارها و خوی های اخلاقی، هنرها، قانون، تاریخ و شیوه زندگی جوامع است. محیط زیست فرهنگی همچنین دربرگیرنده نمادهای عالی فرهنگ مانند ابراهام و بالهها، فرهنگ عامیانه، عناصر مردمی زندگی اقوام معاصر، و هنرهای بومی مانند موسیقی و هنرهای دستی، صنایع هنری و... است.^۲

اگر چه این، نوع شناسی آغاز خوبی برای بررسی ساختاری محیط زیست و شناخت و ارزیابی آثار بالقوه جهانگردی روی آن است، اما تنها چارچوب نخستینی برای این پژوهش تلقی می شود. در جدول ۱ آثار بالقوه جهانگردی بر محیط زیست طبیعی و محیط زیست ساختنی نشان داده خواهد شد.

ارزیابی آثار زیست محیطی

با توجه به لزوم رسیدگی به معیارهای سلامتی محیط زیست در برنامه ها و سیاست های توسعه جهانگردی، این پرسش مطرح می شود که چگونه می توان آثار بالقوه جهانگردی بر محیط زیست را ارزیابی کرد و نیز برای جلوگیری از تخریب فراوان این محیط و در واقع، بالا رفتن منافع جهانگردی و بهره مندی حداکثر از آن، این ارزیابی را در طرح های کلی توسعه متعادل گنجانید؟ به نظر می رسد که پیش از هر چیز باید گفت که برخی از شیوه های ارزیابی آثار زیست محیطی (Environmental Impact Assessment) را باید پیش از شروع اجرای هر برنامه توسعه جهانگردی انجام داد.

ارزیابی آثار زیست محیطی در واقع کاربرد پیش گیرانه یا محتاطانه مدیریت زیست محیطی، و

محیط زیست طبیعی، ساختنی و فرهنگی می دانند، لیکن ضمن تأیید درستی این نظر باید دانست که همین سه بخش نه تنها ارتباطات داخلی تنگاتنگی با یکدیگر دارند بلکه با گسترش جهانگردی در پیوندند و از آن تأثیر می پذیرند.^۱

اگر این سه بخش را مورد بررسی دقیق قرار دهیم به این نکته پی می بریم که در واقع این محیط زیست طبیعی است که پدید آورنده مبانی محیط زیست ساختنی و محیط زیست فرهنگی است و انسان که خود برخاسته از طبیعت است و از جنبه کنش ها و واکنش ها با دیگر اجزای طبیعت و جوهر مشترک بسیاری دارد، به برکت ساختار مغزی و فیزیکی پیشرفته و اندیشه بارور و خلاق خویش و نیز با استفاده از مواد و مصالح طبیعی به ایجاد دگرگونی و تحول در آن می پردازد و در عین حال در (خوی، رفتار، شیوه زندگی، اندیشه، خواست، ...) خودوی نیز دگرگونیها و تغییراتی صورت می گیرد و محیط های فرهنگی و ساختمانی را پدید می آورد. پس محیط زیست طبیعی، مهمترین مایه کار و صحنه فعالیت و... است و به همین جهت مهمترین عامل پدیدآورنده فعالیت جهانگردی است و از همین رو، بررسی آثار فعالیت های جهانگردی روی آن بسیار اهمیت دارد.

تعریف انواع محیط زیست

الف- محیط زیست طبیعی. این محیط را عبارت از محیطی می دانند که دربرگیرنده هوا، زمین، آب و هوا، جهان گیاهی و جانوری است و البته نیروها و منابع آن مانند خورشید و ماه و... را نیز در برمی گیرد. این عوامل چون پویا و زنده اند و از نیروهای درونی برخوردارند، پیوسته در حال کنش و واکنش هستند، و در نتیجه همین کنش ها و واکنش ها، سیما و چشم انداز خود (طبیعت) را دچار دگرگونی می کنند. روشن است اصل دگرگونی و تحولاتی که در عرصه طبیعت روی می دهد پیرو چرخه زندگی عناصر است.

ب- محیط زیست ساخته شده یا ساختنی. این محیط، ساخت و ساز شهری و روستایی زیرساخت ها، چشم اندازهای شهری و روستایی و عناصر آن ها و هر محیطی را که به طور مصنوعی با

محیط زیست طبیعی	محیط زیست ساختمانی
الف- دگرگونی ترکیب مجموعه گیاهان و جانوران	الف- محیط زیست شهری:
۱- اختلال و به هم ریختگی سکو تنگه پرنندگان	۱- خارج کردن زمین از تولید اولیه؛
۲- دگرگونی کیفی و کمی دلبای حیوانی به سبب شکار تفریحی آن‌ها	۲- دگرگونی نظام آبرسانی و منابع آبی؛
۳- کشتار حیوانات برای تهیه ابزار و اشیاء یادگاری و بازرگانی مورد نیاز جهانگردان	ب- آثار دیدنی:
۴- مهاجرت به نواحی یا از نواحی به سبب آمد و رفت مسافران	۱- گسترش فضاهای ساخته شده؛
۵- تخریب پوشش گیاهی در زمان جمع آوری چوب یا گیاه	۲- پیدایش شیوه‌های تازه ساختمانی؛
۶- دگرگون ساختن قلمرو یا چگونگی پوشش گیاهی محیط برای پاکسازی یا سازش دادن آن با تسهیلات جهانگردی؛	۳- دگرگون شدن پوشش مردم و ابزار و وسایل آنها؛
۷- ایجاد ذخایر طبیعی (باغ وحش مصنوعی گیاهی و حیوانی)	ب- زیرساخت‌ها:
ب- آلودگی:	۱- ایجاد زیرساختها (جاده‌ها، راه آهن، ایستگاه خودرو، شبکه برق، شبکه ارتباطات، دفع زباله و انبارهای آب)
۱- آلودگی آب بر اثر تخلیه زباله‌ها یا روغن ماشین و نفت در آبیای کرانه دریاها و رودها؛	۲- پیش‌بینی زیرساخت‌های تازه
۲- آلودگی هوا به سبب متصاعد شدن گازهای مسموم از خروجی‌های خودروها یا هواپیماهای حامل مسافران	۳- مدیریت محیط زیست به منظور سازش دادن آن و ایجاد فضاها برای استفاده جهانگردی (ایجاد دیوار در کنار دریا، زنده کردن زمین‌های مرده)
۳- آلودگی صوتی به سبب جابه‌جایی مسافران، فعالیت دیسکو تک‌ها و ...؛	ت- آسکال شهری:
ب- فرسایش:	۱- دگرگونی کاربری محله‌های مسکونی، صنعتی و زمین‌ها (مانند دگرگونی خانه‌ها به مهمانسراها و غذاسراها و ...)
۱- فشردگی خاک به سبب آمد و رفت و قدم زدن مسافران؛	۲- دگرگونی در وضع شهرسازی و ایجاد خیابان‌ها، جاده‌ها و فروشگاه‌ها و ...
۲- افزایش خطر ریزش کوه به سبب رفت و آمد مسافران؛	۳- پیدایش اختلاف و تضاد میان فضاهای شهری پیشرفته‌ای که برای اقامت و پذیرایی از جهانگردان اختصاص می‌یابد از یک سو و فضاهایی که سکو تنگه و محل زندگی مردم برمی‌آید.
۳- افزایش خطر ریزش بهمن؛	ت- بازسازی:
۴- آسیب زدن به وضع زمین (فرو ریختن زمین و فرسایش آن)	۱- بازسازی ساختمانهای متروک؛
۵- آسیب زدن به کرانه‌های رودخانه‌ها و دریاها به سبب ساخت و سازهای مورد نیاز جهانگردان	۲- بازسازی و نگهداری بناهای تاریخی و محله‌های باستانی؛
ت- منابع طبیعی:	۳- بازسازی و مرمت بناهای مخروبه و متروک و استفاده از آنها به منزله خانه‌های دوم؛
۱- کاهش آب منابع آبی بزرگ و ذخایر آب؛	ج- رقابت:
۲- کاهش مواد سوختی فسیلی به منظور تأمین نیروی لازم برای فعالیت جهانگردان؛	امکان از میان رفتن پاره‌ای از جاذبه‌های جهانگردی یا نیروی جذب برخی نواحی به سبب پیدایی جاذبه‌ها و نواحی جالب‌تر یا دگرگونی لوئیت‌های جهانگردان و رفتار و کردار مسافران. ^۳
۳- تغییر میزان احتمال بروز حوادث آتش سوزی	
ت- آثار دیدنی:	
۱- ایجاد امکانات (ساختمان‌ها، تله سی‌یژ، ایستگاه خودرو)	
۲- ایجاد تخت‌های چوبی برای جهانگردان	

رشد است که میان حفظ محیط زیست و توسعه هیچ گونه تضاد ذاتی وجود ندارد و از این رو می توان در راه پیشرفت هر دو کوشید. در واقع ارزیابی زیست محیطی نه تنها راهی برای شناخت آثار بالقوه فعالیت های انسانی بر محیط زیست است، بلکه موجب اصلاح و ارتقاء هر دو نیز می شود.

طرح های جهانگردی و ارزیابی آثار زیست محیطی

محیط زیست طبیعی با کیفیت بالا، منبع کلیدی جهانگردی است. طرح های جهانگردی اغلب روابط تنگاتنگ و وابستگی زیادی با کیفیت محیط زیست دارد. ارزیابی زیست محیطی اگر به گونه شایسته ای صورت پذیرد، موجب اصلاح طرح ها و پیشگیری از بروز ناکامی در توسعه جهانگردی می شود و از تخریب پیش بینی نشده محیط زیست جلوگیری می کند.

روی هم رفته از آنچه در جدول ۱ آمده است پیداست که جهانگردی در مجموع و بالقوه می تواند دو گونه آثار مثبت و منفی بر محیط زیست داشته باشد. آثار مثبت جهانگردی را می توان چنین برشمرد:

۱- جهانگردی موجب آبادانی و رونق دوباره محل های تاریخی می شود. بیشتر بناهای باستانی در محل ها و شهرهای کهن اما ویران شده و متروک قرار دارند. اگر انسان را جزء طبیعت بدانیم (که چنین است) با آمد و رفت جهانگردان برای دیدن آثار باستانی، تأسیسات پذیرایی (مهمان سرا، غذاسرا، و...) در زمین های متروک و بیابانی ایجاد می شود. بخشی از این زمین ها، درختکاری و گلکاری می شود و برای ایجاد شبکه فاضلاب و تأسیسات بهداشتی گامهایی برداشته می شود. در جهانگردی برخلاف دیگر بخش های اقتصادی، محیط زیستی فرح بخش، گیرا و بهداشتی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است.

دگرگونی هایی که پیش از انقلاب، برای برگزاری جشن های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی در اطراف تخت جمشید ایجاد شد، (ایجاد بناها برای پذیرایی از میهمانان، برپا داشتن چادرها، جنگل کاری در محدوده ای گسترده در اطراف بنای تخت جمشید) موجب استقرار

یکی از جلوه های دیدگاهی است که پیشگیری را بهتر از درمان می داند. به تازگی، ارزیابی آثار زیست محیطی را چنین تعریف کرده اند: «اقدام برای شناخت آثاری که هر فعالیت انسانی بر جنبه های زندگی، زمین شناختی و طبیعی محیط زیست بر جای می گذارد و پی بردن به نتایج این آثار روی سلامت انسان و رفاه او»^۱ اطلاعات به دست آمده از این ارزیابی در اختیار برنامه ریزان و مجریان قرار می گیرد تا آنان با توجه به این آثار و نتایج به تدوین برنامه ای برای توسعه اقدام کنند.

ارزیابی آثار زیست محیطی برای نخستین بار در سال ۱۹۶۰ در ایالات متحده آمریکا برای تحلیل ارزش - منافع ابداع گردید. در آن زمان از این کار برای نشان دادن ارزیابی آثاری انجام گرفت که اهمیتشان با معیارها و ضوابط مادی و بولی امکان پذیر نبود. معمولاً هنگامی که پاره ای اطلاعات و داده های اقتصادی - اجتماعی در ارزیابی آثار زیست محیطی گنجانیده می شود، چون توسعه دهندگان اغلب تیزهوشیارانه عمل می کنند و جنبه هایی مانند ایجاد کار و امکان رشد و گسترش زیرساخت ها را برای پیشرفت و رفاه انسان لازم می شمرند از این رو تنها به تحلیل نهایی سودها و منافع توجه می کنند و اطلاعات ناظر بر آثار این فعالیت های محیط زیست طبیعی مورد عنایت آنان نیست.

منافع بالقوه ارزیابی آثار زیست محیطی برای توسعه

گذشته از منافع غیر مستقیمی که از آگاه کردن مردم درباره رفتار دوستانه با محیط زیست به دست می آید، منافع مستقیم چندی نیز از گنجانیدن ارزیابی آثار زیست محیطی در تدوین طرح ها حاصل می گردد. توجه به این ارزیابی در نزدیکترین مراحل تدوین برنامه ها منافع بالقوه زیادی مانند پیروی بیشتر از استانداردهای زیست محیطی، پیشرفت در طراحی و درختکاری، صرفه جویی در سرمایه و پیشرفت قابل قبول در توسعه و دوری از گرانتزر شدن هزینه ها را در بر دارد. به همین جهت است که در سالهای گذشته در برنامه های توسعه سازمان ملل متحد بر ارزیابی آثار زیست محیطی در اجرای برنامه ها پافشاری شده است. وانگهی این اندیشه رو به

جمعیتی در این منطقه گردید، جنب و جوشی آغاز شد و به ویژه به سبب درختکاری و ایجاد فضای سبز، چشم اندازی زیبا به وجود آمد.

۲. جهانگردی آثار مثبتی در شهرها دارد. در بسیاری از محل های رها شده شهری مانند کارگاه ها یا کارخانه های قدیمی، زندگی تازه ای جریان می یابد. با توجه به گیرایی بناهای گذشته برای جهانگردان، کارخانه ها و کارگاه های متروک و از کار افتاده را دگرگونی کاربری می دهند (تبدیل کشتارگاه قدیمی تهران به فرهنگسرای بهمن کنونی) و به اماکن پذیرایی مانند مهمان سرا، غذاسراها، قهوه خانه ها یا بوستان ها و محل برگزاری نمایش ها و بازی ها و ارائه هنرهای مردمی تبدیل می کنند (مثل سرای مشیر در شیراز). بسیاری از گرمابه ها، خانه ها و کاروانسراهای قدیمی در مرکز شهرهای کهن (اصفهان، کاشان، کرمان و...) به قهوه خانه، مراکز ارائه هنرهای دستی یا گنجینه تبدیل شده اند. در شهرهایی مانند شفیلد، بیرمنگام و منچستر انگلیس یا لیون فرانسه که سابقه ای طولانی در صنعت دارند، با نگهداری بناهای باستانی کارخانه های پارچه بافی، ماشین سازی و... آنها را به گنجینه ای از دست ساخته ها، پوشاک یا شیوه زندگی مردم تبدیل کرده اند. وانگهی رونق جهانگردی موجب بازسازی مراکز باستانی شهرهای کهن می شود.^۵ در اطراف بناهای تاریخی، درختکاری و گل کاری می شود و برای سالم ماندن ساختمان های باستانی از زیان های ناشی از آلودگی صوتی و جوئی برخی راه ها و محله های تاریخی، به روی وسایل نقلیه بسته می شود (مانند ونیز) و بدین گونه از آلودگی هوا و آلودگی صوتی در این بخش از شهرها کاسته می گردد. در واقع همبستگی میان جهانگردی و نگهداری از چشم اندازهای زیبای شهری، (city-scape) موجب پایداری جهانگردی شهری می شود و به همین سبب امروز در بسیاری از کشورهای پیشرفته، مسئولان جهانگردی و مدیریت شهری که جلب سرمایه را مایه رونق زندگی و آبادانی شهر می دانند، با ایجاد فضاهای سبز، بوستان های فرح بخش و تمیز نگاهداشتن محیط شهری، هم به بهبود کیفیت محیط زیست

طبیعی کمک می کنند و هم چهره زمین را زیبا و شاداب می گردانند.^۶

۳. جهانگردی موجب آبادانی و عمران روستا و حفظ طبیعت آن می گردد. می دانیم که جهانگردی پدیده ای برخاسته از شهرنشینی است. بسیاری از مردم خسته از زندگی در محیط پر سروصدا و آ آرام و آلوده شهر، خواهان فرار از غوغای شهر و پناه بردن به آغوش طبیعت هستند. امروزه جهانگردی روستایی، به ویژه در کشورهای پیشرفته از جایگاهی شایان توجه برخوردار است. بسیاری از مسافران می خواهند چند روزی از روزهای فراغت خود را در محیط آرام و فرح بخش روستا و در خانه های ساده و الهام گرفته از طبیعت روستایی به سر برند و با چگونگی زندگی و رفتار و کردار روستاییان آشنا شوند. روستاییان نیز که به منافع پذیرایی از جهانگردان در روستای خود و در خانه های خویش واقف هستند، و همچنین با ریزه کاریهای رفتاری مسافران و چگونگی زندگی و کیفیت رعایت بهداشت و وسایل بهداشتی در شهر و خانه های شهری آشنایی دارند، نخست کوشش می کنند در خانه های خود دگرگونیهای ایجاد کنند. به ساخت گرمابه بهداشتی، آشپزخانه مجهز، شبکه دفع فاضلاب و دستشویی مورد قبول و... اقدام می کنند. خانه های خود را مجهز می سازند و کوچه ها و خیابان های روستا را تمیز نگه می دارند. دوم آن که در نگهداری و مراقبت از طبیعت زیبای روستا کوشش می کنند.

جهانگردی خالی از آثار منفی بر محیط طبیعی نیز نیست.

هر چند انسان را اشرف مخلوقات می نامند و او را حیوانی ناطق می دانند که بر دیگر موجودات برتری دارد، اما او در واقع جانوری است که با بهره مندی از ساختار مغزی پیشرفته و سازمان بدنی ویژه، بیش از هر موجود دیگر توان سازندگی، نوآوری، گزینش و آزادی را دارد. او موجودی است که به گونه ای بالقوه از توان شگفت انگیزی هم برای سازندگی و هم برای ویرانگری برخوردار است. اگر او از نیروی فراوان هوش و اندیشه خویش که وجه امتیازش از دیگر موجودات است، در راه آگاهی از ساز و کار

۱- ویران کردن چشم‌اندازها

ساختن انبوه ساختمان‌ها، مهمان‌سراها، غذاسراها، خانه‌های دوم و اماکن گردشگری در کرانه دریاها با نقشه‌ها و مصالح متفاوت و تاجور چشم‌انداز کرانه‌های دریا را زشت می‌کند و نیز موجب از میان رفتن درختان و جنگل‌های ساحلی می‌شود. امروز بسیاری از زمین‌های ساحلی دریای خزر به سبب ساخت و سازهای جهانگردی و مسافرتی، زیبایی خود را از دست داده است. ریختن زباله و آشغال، قوطی‌های خالی نوشابه یا ظرف‌های پلاستیکی مصرف شده، پارچه‌های کهنه، کیسه پلاستیک، ته سیگار و... در کناره‌های دریا، دامنه کوه‌ها، رودخانه‌ها یا حتی در درون پارک‌ها، به وسیله مسافران بی‌قید و بند از جمله آثار منفی جهانگردی افسارگسیخته است که کم و بیش در همه مراکز جهانگردی به چشم می‌خورد.

۲- ساخت و ساز فراوان تأسیسات جهانگردی، فرسایش خاک را نیز به دنبال دارد. براساس برآورد برنامه حفظ محیط زیست سازمان ملل متحد به سبب ساختن گردشگاه‌ها و استراحتگاه‌ها، ۳/۴ از کرانه‌های شنی دریای مدیترانه، بین جبل الطارق و سیسیل از بین رفته است.^۷ وانگهی به سبب آمدورفت مسافران و حتی قدم زدن آنان خاک، فرسوده و ساختار زمین به هم می‌ریزد.

۳- دگرگونی و نابودی حیات وحش. ساختن مهمان‌سراها و غذاسراها و اماکن گردشگری در کنار دریا و رودخانه‌ها باعث از میان رفتن کرانه‌های مرجانی شده و می‌شود. وانگهی، لانه و کاشانه حیوانات را نیز ویران می‌سازد. همین امر باعث دگرگونی در ترکیب مجموعه حیوانات و در پایان از بین رفتن نسل بسیاری از آنان شده است. امروز نسل بسیاری از پرندگان زیبا در جزایر گالاپاگوس واقع در اقیانوس کبیر، در نزدیکی پرواز میان رفته است. گذشته از این، گازهای متصاعد شده از خروجی خودروهای مسافران باعث آلودگی هوایی و صوتی می‌شود. پرندگان و دیگر حیوانات را از میان می‌برد، یا آنان را به مهاجرت مجبور می‌سازد. آلودگی هوا بر زندگی گیاهی نیز تأثیر ناشایست دارد چرا که پوشش گیاهی و به

طبیعت و کاربرد آن در زندگی عملی بهره‌نگیرد. اگر او نتواند بر خودخواهی، برتری‌جویی و منفعت‌طلبی، خویش لجام زند و اگر به این امر باور نداشته باشد که به سبب بهره‌مندی از نیروی اندیشه و هوشمندی بیشتر در برابر دیگر عوامل و اجزاء موجود و در برابر هم‌نوع خویش و طبیعت مسئول است به صورت نیروی ویرانگری درمی‌آید که توان ویرانگریش از هر حیوان دیگری به مراتب افزوتر و بیشتر است. هر چند که انسان، امروز از اهمیت سلامت طبیعت در تداوم زندگی خویش و راحتی و خوشبختی خود، آگاهی یافته است، اما از آنجا که او در عین حال موجودی فراموشکار، خودخواه و خودبین است، و به ویژه به سبب این که خود را در مسافرت، رها از هر قید و بندی می‌پندارد، از این رو امکان دارد به فعالیت‌ها و کنش‌هایی دست زند که برای طبیعت بسیار زیانبخش باشد.

انسان از دیدگاه روان‌شناختی به هنگام سفر خود را آزاد می‌پندارد و گرایش دارد هر کاری را که در حضر برایش ممکن نبود در سفر عملی سازد. همان‌گونه که هنگام سفر از نظر لباس پوشیدن، نوع و سبک غذا خوردن، خوابیدن و... با هنگام اقامت در زیستگاه دائمش تفاوت دارد، رفتار او نسبت به محیط مقصد و مسیر مسافرت نیز دگرگون می‌شود.

از سوی دیگر، هر جا که انسان به طور دائم یا موقت زندگی می‌کند برای تأسیساتی مانند خانه‌ها، مهمان‌سراها، غذاسراها، مراکز گردش و... ضرورت محض دارد. اگر ساختن این تأسیسات، بر پایه برنامه‌ریزی و نگاشتن طرحی نباشد که در آن کارشناسان و برنامه‌ریزان به ارزیابی آثار اجرای طرح‌ها روی طبیعت و محیط زیست نیرداخته باشند، اگر تدوین طرح ساختن این تأسیسات بدون توجه به ارزیابی و شناخت گنجایش و توان طبیعت فضا، محل و منطقه انجام گیرد، برپا نمودن این تأسیسات و کنش‌ها و واکنش‌های انسانی برخاسته از آن، بی‌گمان، تأثیری منفی بر طبیعت می‌گذارد و آن را با خطر روبرو می‌سازد.

در اینجا خیلی کوتاه، به آثار منفی جهانگردی افسارگسیخته بر طبیعت اشاره می‌کنیم:

ویژه درختان را خراب می‌کند. وانگهی بسیاری از درختان، یا حیوانات برای ساختن ابزار و وسائل جهانگردان یا تولید هنرهای دستی که مورد استقبال جهانگردان است، در معرض تاراج، قطع و کشتن قرار می‌گیرند. سوزاندن درختان برای گرم کردن چادرهای جهانگردان موجب از بین رفتن بسیاری از درختان و حیواناتی شده که تنها در همین شرایط زندگی می‌کنند.

برخی از فعالیت‌های جهانگردی مثل قایقرانی، شنا، اسکی و حتی قدم زدن، آثار منفی بر محیط می‌گذارد. میزان ریزش روغن از موتور قایق‌های تفریحی را در ایالات متحده آمریکا ۶۰۰ هزار تا یک میلیون و ۶۰۰ هزار تن برآورد می‌کنند.^۸ همین امر زندگی و موجودیت حیوانات دریایی را به شدت با خطر روبرو کرده است. شمار قایق‌های تفریحی در آمریکا تا سال ۱۹۹۳ حدود ۱۲ میلیون فروند بوده است^۹ که البته این شمار تاکنون افزایش چشمگیری یافته و به همین سبب، زندگی موجودات دریایی پیش از پیش به خطر افتاده است.^{۱۰}

۴- آلودگی. فعالیت‌های جهانگردی، آلودگی آب، هوا و فضا را در پی دارد. آلودگی آب بر اثر ریختن زباله‌ها، روغن ماشین، نفت و فاضلاب مهمان‌سراها، غذاسراها و... در کناره‌های رودخانه‌ها و دریاها، و سم‌پاشی مکان‌های جهانگردی همه و همه موجب آلودگی خاک و آب می‌شود. کرانه‌های آب‌های یونان، که روزی به سبب زلالی و پاکی زیانزد خاص و عام بود، امروز بسیار آلوده است. آب‌های کناره‌های دریای خزر، رودخانه کرج، و... به سبب آمد و رفت مسافران به‌سختی آلوده است. زباله‌های جهانگردان و شبکه‌های نامناسب دفع این زباله‌ها باعث آلودگی زیاد محیط شده است. در میان همه آلودگی‌های آبی، آلودگی آنها به میکروبیهای گوناگون از همه ناگوارتر است. هامیث و کول تأکید می‌کنند که «جهانگردان در همه محیط‌ها به سبب استفاده از آب‌های آلوده در معرض ابتلا و انتقال بیماری‌ها هستند. شنا کردن در آب‌های آلوده نیز خطری برای تندرستی است و موجب چرکین شدن گوش و بیماری‌های پوستی می‌شود».^{۱۱}

گازهای متنوع شده از هواپیماها و خودروهای حامل میلیون‌ها مسافر، عامل بزرگ افزایش اثر گلخانه‌ای و ریزش باران‌های اسیدی است. وانگهی صدای خودروها، هواپیماها و یا دیسکوتک‌هایی که شبانه‌پذیرای میلیون‌ها مسافر پیر و جوان است، فضا را از نظر صوتی بسیار آلوده می‌کند و همین امر در پراکنندگی حیوانات و حتی از میان رفتن و مرگ آنها تأثیر بسیار دارد و موجب از بین رفتن آسایش مردم بومی نیز می‌شود.

۵- کاهش منابع طبیعی. به علت هجوم مسافران، مصرف مواد سوختی فسیلی برای تأمین نیروی لازم برای جابه‌جایی آنان یا ایجاد گرما و سرما و... بسیار زیاد افزایش می‌یابد. وانگهی آب منابع آبی بزرگ و ذخایر آب به سبب مصرف بیشتر و افزون‌تر مسافران کاهش می‌یابد.

در فصل‌های مسافرت، خطر بروز آتش‌سوزی در جنگل‌ها افزایش چشمگیری می‌یابد. به سبب این آتش‌سوزی‌ها بسیاری از گونه‌های گیاهی از بین می‌رود، پوشش گیاهی خسارت و آسیب می‌بیند، خاک آلوده می‌شود و...

چگونه می‌توان از آثار منفی جهانگردی بر محیط زیست طبیعی کاست و آثار مثبت را افزایش داد؟ روشن است که در جهانگردی نیز مانند دیگر فعالیت‌های انسانی، اگر طبیعت را که بستر فعالیت انسان است مورد شناسایی دقیق و همه‌سویه قرار نگیرد، و توان‌ها و ویژگی‌های آن شناخته نشود، به هم خوردن وضعیت پیرامون را به دنبال خواهد داشت. وانگهی، از آنجا که طبیعت بستر همه فعالیت‌های انسانی است، پس به سبب به هم خوردن تعادل زیست محیطی و طبیعت محل یا منطقه، آن فعالیت، اگر هم در کوتاه مدت با موفقیتی همراه باشد در میان و درازمدت به سبب واکنش منفی طبیعت نسبت به اقدام و کار برنامه‌ریزی نشده، با شکست روبرو می‌شود.

شرط اساسی رسیدن به جهانگردی پایدار که البته جزئی از پیشرفت کامل و پایدار انسانی است، یافتن عوامل افزایش دهنده و آثار مثبت کاهش دهنده اثرات منفی جهانگردی، ارزیابی توان محیطی، تدوین برنامه و تعیین راهبردی برای

راهبردی برای مهار آثار منفی

روشن است که با توجه به روند رو به افزایش جهانگردی و پیشرفت فزاینده آن در سالهای آینده به هیچ رو نمی توان جلوی آن را گرفت، بلکه باید خردمندانانه با مسئله برخورد کرد که این هم نیازمند آگاهی کامل از ساز و کار طبیعت نواحی مختلف و آثار فعالیت های انسانی به ویژه جهانگردی بر آنهاست. برای این کار باید برنامه هایی در سطوح مختلف محلی، منطقه ای و ملی نگاشته شود.

مهار آثار منفی جهانگردی می تواند از راههای زیر امکان پذیر گردد:

- سیاست برنامه ریزی؛
- قانون گذاری؛
- تهیه امکانات مالی؛
- آموزش و اطلاعات؛
- سازمان.

الف: سیاست برنامه ریزی

نیاز به برنامه ریزی برای پیشرفت جهانگردی، تنها در بیست سال گذشته احساس گردید. در متن سندی که در سال ۱۹۷۸ به وسیله سازمان جهانی جهانگردی نگاشته شد و به نام ابداع برنامه های پیشرفت جهانگردی معروف است، نتیجه بررسی های انجام شده در مورد چگونگی کار ۱۱۸ سازمان ملی جهانگردی آمده است.

برنامه ریزی جهانگردی در سه سطح انجام می شود. در سطوح ملی، منطقه ای و محلی. برنامه ریزی با سیاست های کلی توسعه جهانگردی، ساختار طرح ها و برنامه های عمرانی، امکانات استاندارد، عوامل بنیانی و همه عناصر و عوامل دیگری که برای پیشرفت جهانگردی و مدیریت آن ضرورت دارد، در ارتباط است. سپس می توان در چارچوب برنامه ریزی های ملی و منطقه ای، برنامه های گسترده ای برای جاذبه های جهانگردی، گردشگاه ها و استراحتگاه ها، مقصدهای شهری و روستایی و دیگر اشکال پیشرفت جهانگردی را گنجایید. پس از آن می توان به نگاشتن برنامه در سطح محل اقدام نمود.

در واقع برنامه ریزی، بهترین راه مهار پیشرفت

طراحی و مدیریت جهانگردی است.

چه عواملی می توانند آثار جهانگردی را کاهش و یا افزایش دهند؟

روشن است که هر سرزمین یا هر یک از منابع طبیعی، گنجایش و توانی دارد. بنابراین شمار جهانگرد و شیوه فعالیت های آنان در محل و زمان های ویژه می تواند در میزان اثرگذاری بر محیط نقش بارزی داشته باشد. آشکار است که هر اندازه شمار جهانگردان یا افراد، برای دیدن جاذبه ای بیشتر باشد و زمان بیشتری را هم در آن محل اقامت نمایند و از امکانات آن در زمانهای ویژه ای استفاده کنند، آن منبع فرسوده تر می شود.

برای نمونه یکی از تفریحات جهانگردان به ویژه در کشورهای پیشرفته، تماشای پرندگان و عکس برداری از آنهاست. بر اساس گزارش سازمان پژوهش های زیست محیطی در کانادا، مردم کانادا سالانه مبلغ ۵/۶ میلیارد دلار برای دیدن حیات وحش و انجام تفریحات مربوط به آن (شکار) هزینه می کنند (کمابیش ۲۱/۳ درصد آن در شکارهای تفریحی هزینه می شود). بر اساس همان گزارش، ۹۰ درصد از کسانادایی ها با فعالیت های تفریحی مربوط به حیات وحش سروکار دارند. ۱۲ روشن است بر اثر چنین تفریحی، آسیب های فراوانی به زندگی حیوانات وارد می گردد. از این رو، محدود کردن فصل شکار و صدور مجوز برای آن در جلوگیری از وارد آمدن آسیب بیشتر به حیات وحش بسیار مؤثر است.

محیط های گوناگون از نظر حساسیت و آسیب پذیری یکسان نیستند. برای نمونه نواحی استوایی و بویژه، سرزمین های یخ زده قطب جنوب بسیار آسیب پذیرترند. جزایر مرجانی نسبت به دیگر انواع تشکیلات زمین شناسی، آسیب پذیری بیشتری دارند. شیوه مدیریت و برنامه ریزی برای جهانگردان بر چگونگی و میزان آثار مترتب بر جهانگردی بسیار مؤثر است. در واقع، با مدیریت و برنامه ریزی همراه با ارزیابی موشکافانه و شناخت همه سویه محیط می توان آثار منفی جهانگردی را تا حد خیلی زیادی مهار کرد و البته عکس این مسئله هم صادق است.

رشته‌ای است، برنامه‌ریزی جهانگردی باید، برای جلوگیری از بروز کشمکش بر سر منافع یا بهره‌برداری بیش از اندازه از منابع، با برنامه‌ریزی در دیگر رشته‌های اقتصادی هماهنگ و مرتبط باشند.

شیوه منطقه‌بندی فضاها برای تعیین کاربری زمین، به ویژه در زمینه ساخت استراحتگاه‌ها و گردشهای جهانگردی بسیار مؤثر و مفید است. با این شیوه توسعه جهانگردی در فضاها و ویژه مناسبی انجام می‌پذیرد و در نتیجه فضاها را دیگر دست نخورده می‌ماند. کاربری زمین در این مناطق که مشخص و معین است پیرو استانداردهای گسترش جهانگردی خواهد بود. معمولاً ساختار برنامه، جلوه‌ای از شناخت استعداد و توان منطقه است و گسترش خردمندانه برای مناطقی را که باید از استانداردهای ویژه توسعه جهانگردی در فضا بهره‌مند باشند سفارش می‌کند. روشن است که توسعه‌دهندگان و مجریان باید چنین سفارش‌هایی را به کار گیرند.

برای نمونه در دانمارک در برنامه‌ریزی تازه‌ای که برای ۳ کیلومتر از کرانه‌ها نگاشته شده شرایط و قیود روشنی برای بهره‌برداری جهانگردان در نظر گرفته شده است.

وانگهی، فعالیت جهانگردی محدود به همین فضاها نیست. جهانگردان در پی کشف و جستجوی آنچه هم که در ورای استراحتگاه‌ها و گردشگاهها می‌گذرد و وجود دارد هستند. بنابراین گستردن و تشدید توسعه جهانگردی در هر منطقه، دیگر فضاها را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد.

از سوی دیگر، اندازه و نوع توسعه، به ویژه در فضاها، تازه، باید بازتاب نیازها، استعدادهای خواست‌های جمعیت بومی و محیط آنان نیز باشد. در واقع همان گونه که بسیاری از گردشگاه‌های پیرامون دریای مدیترانه نشان می‌دهد، محل و سرزمین محلی بیش از هر عامل دیگری روشن‌کننده اندازه و نوع توسعه جهانگردی است. «اینس کیپ» Inskip استفاده از «تحلیل ظرفیت تحمل» را بعنوان روش شناختی می‌داند که رهنمودهایی را در ایجاد انواع و اندازه‌های توسعه در یک فضا ارائه می‌دهند.

جهانگردی و جلوگیری از جهانگردی افسار گسیخته و مضر برای طبیعت است. در این برنامه، هدف‌های راهبردی و سیاست‌های مشخص پیشرفت جهانگردی با برنامه‌ریزی محیطی در یک چارچوب قرار می‌گیرند. برنامه‌ریزی زیست محیطی که بر پایه بررسی‌ها و تحلیل همه منابع زیست محیطی و به ویژه طبیعی استوار است، در واقع مایه و پایه مکان‌یابی درست برای پیشرفت را تشکیل می‌دهد.

بر این اساس و بر پایه ارزیابی توان محیطی، حد توسعه و وسعت و نوع فعالیت جهانگردان مشخص می‌گردد. به عبارت دیگر، تعیین چگونگی (مثبت یا منفی بودن) اثر فعالیت جهانگردی بر منابع فضا بر دوش ارزیابان و برنامه‌ریزان است. روشن است که در این برنامه‌ریزی باید از دیدگاه مردم بومی در مورد آثار پیشرفت جهانگردی آگاه شد و منافع آنان را نیز در نظر گرفت و تا حد ممکن دیدگاه‌شان را در برنامه گنجانند.

یک الگوی برنامه‌ریزی به وسیله «روس دولینگ» معرفی شده است. این الگو که بر پایه نگهداری از محیط زیست استوار است، یافتن راه‌هایی برای سازش دادن پیشرفت پایدار جهانگردی و محیط زیست را پیشنهاد می‌کند.^{۱۳} این الگو از این نظر مهم است که برنامه‌ریزی پیشرفت جهانگردی را بر پایه ارزیابی منابع طبیعی، دیدگاه مردم بومی و همچنین جهانگردان مورد بررسی قرار می‌دهد تا با توجه به تفاوت‌های کارکردی میان گنجایش فضا و منابع، دیدگاه‌های مردم بومی و جهانگردان، برنامه‌ای متعادل و سازش‌پذیر با محیط زیست و مردم بومی و خواست جهانگردان برای جهانگردی پایدار نگاشته شود. ولی به هر حال، ارزیابی و پژوهش سرآغاز تدوین راهبرد و سیاست مهار است. بر این پایه فضاها و موضوع‌های جنجال برانگیز و نامناسب یا فضاها و زمینه‌های مورد کشمکش، نامناسب و یا مناسب برای فعالیت‌های جهانگردی روشن می‌شود. این سیاست‌ها و روش‌های مهار موجب منطقه‌بندی فضاها برای توسعه یا برای نگهداری و ذخیره می‌گردد. از آنجا که جهانگردی پدیده‌ای پیچیده و میان

چنین تحلیل‌هایی محدوده‌ها، تنگناها و مشکلاتی را که تعیین‌کننده سطوح توسعه مناسب محل هستند و نگهداری و محافظت از فرهنگ‌ها و منابع بوم‌شناختی را تضمین می‌نمایند، معرفی می‌کند. این تنگناها ممکن است در برگیرنده «میزان شکیبایی و تحمل» ساکنان فضاهایی که به سبب ارزش‌های بوم‌شناختی، باستان‌شناختی یا ارزش‌های علمی باید مورد مراقبت قرار گیرند، سطح رضایت جهانگردان، تدارکات و ملزومات زیرساختاری و... باشد. سیاست‌های برنامه‌ریزی جهانگردی بازتاب این ملاحظات و دلواپسی‌هاست و سیاست‌های شایسته‌ای را در این موارد پیشنهاد می‌نماید.^{۱۴}

برنامه‌ریزی در سطح محلی باید بازتاب دهنده وضع برنامه‌ریزی در سطح ناحیه‌ای و ملی نیز باشد و یکپارچگی و همبستگی میان همه سطوح برنامه‌ریزی را حفظ نماید. سیاست‌ها و خط‌مشی‌های ملی باید در خط‌مشی‌ها و سیاست‌های ناحیه‌ای بیان شود و بازتاب پیدا کند. این‌ها به گونه‌ای مفصل‌تر در سیاست‌ها و خط‌مشی‌های محلی بازتاب یابد. داشتن خط‌مشی‌های اساسی در زمینه‌های محیط‌زیست، مینا و پایه نگاشتن طرح توسعه جهانگردی است و می‌تواند راهبردی برای مهار و توسعه جهانگردی نیز تلقی شود.

برنامه‌ریزی برای پیش‌تر طرح‌های جهانگردی باید از روند مشورتی پیروی کند و دیگر بخش‌های اقتصادی و اقتصاد جامعه را درگیر سازد. هرچند مشورت همگانی روند آسانی ندارد لیکن ضروری است و در مورد توسعه همه‌سویه، چنین مشورت‌هایی باید در نزدیک‌ترین مراحل روند برنامه‌ریزی انجام پذیرد. بدین وسیله، اندازه و مقیاس طرح به گونه‌ای تدوین می‌شود که دربرگیرنده نیازها و خواست‌ها و مقتضیات مردم محلی است.

برای این که مشورت همگانی موفقیت‌آمیز و علمی باشد باید آگاهی‌های لازم را در دسترس مردم قرار داد تا بتوانند در تصمیم‌گیری شرکت کنند، و گرنه مشورت همگانی پیش از این که به گفتگویی مثبت برای رسیدن به توسعه‌ای پایدار بینجامد، به مجادله‌ای سیاسی منجر خواهد شد.

بنابراین، برای توسعه اقتصاد ملی، روشن کردن نقشی که جهانگردی در آینده بر دوش خواهد داشت، مهم است. در بیان اقتصادی، جهانگردی و نیز بخش‌های دیگر اقتصادی باید به منابع کمیاب توجه کنند. بنابراین، روشن کردن نقش جهانگردی در اقتصاد ملی و رابطه آن با توسعه در بخش‌های دیگر اهمیت زیادی دارد. مقصدهای گوناگون جهانگردی گونه‌ای وابستگی اقتصادی با جهانگردی پیدا کرده‌اند که این وابستگی به هنگام بروز بحران‌ها و دشواری‌های پیچیده اقتصادی تقویت می‌شود. بنابراین گسترش جهانگردی باید در دل برنامه‌ریزی کلی توسعه اقتصادی مورد توجه قرار گیرد.

روی هم رفته، برنامه‌ریزی در جهانگردی برای رسیدن به جهانگردی پایدار و هماهنگی آن با توسعه تمام جامعه ضرورت آشکار دارد. در تعریف جهانگردی پایدار سه مسئله مهم مورد تأکید قرار می‌گیرد:

۱- کیفیت جهانگردی باید به گونه‌ای باشد که تجربه‌ای ارزنده به مسافر ارائه دهد، موجب پیشرفت شیوه زندگی جامعه میزبان شود و البته مهمتر از همه، کیفیت و سلامت محیط زیست حفظ گردد.

۲- در جهانگردی پایدار پاسداری و مراقبت از سلامت طبیعت و منابع طبیعی که پایه و مبنای وجود جهانگردی است، اهمیت بسیاری دارد. همچنین نگهداری و پایداری فرهنگ جامعه میزبان باید تضمین گردد.

۳- جهانگردی پایدار باید میان حفاظت و حمایت از محیط زیست، جامعه محلی و نیازهای صنعت جهانگردی تعادل ایجاد کند.

قانونگذاری

قانونگذاری راه دیگری برای کاهش آثار منفی زیست محیطی جهانگردی، و رسیدن به اهداف جهانگردی پایدار است. معمولاً قوانین زیست محیطی اختصاص به بخشی ویژه ندارد، بلکه از محیط زیست برای تضمین توسعه پایدار در همه زمینه‌ها مد نظر است.

پس از آگاهی همه‌سویه و فراگیر جوامع و دولت‌ها از نقش و اثر محیط زیست طبیعی در شکل‌گیری فعالیت‌های انسانی، کمابیش در همه

کشورها قوانین پابرجایی درباره لزوم محور قرار دادن حفاظت از محیط زیست در همه فعالیت‌های انسانی نگاشته شده است. در جمهوری اسلامی نیز اصول چندی از قانون اساسی به حفاظت از محیط زیست و طبیعت اختصاص یافته است.

اتحادیه اروپا نیز انواع مختلف قوانین را در مورد محیط‌زیست نگاشته است. این اتحادیه آیین‌نامه‌هایی را برای دولت‌های عضو، مبتنی بر لزوم گنجاندن قوانین زیست محیطی در قوانین داخلی صادر می‌کند. یکی از مهمترین این پیشنهادها، توصیه مربوط به آلودگی است. بر پایه این آیین‌نامه «هر دولتی که مسئول آلودگی محیط زیست باشد، باید بتواند لازم را تا هر میزان که برای برطرف شدن آلودگی نیاز باشد، بپردازد تا این که به سطح استانداردهای زیست محیطی برسد. هر چند که این اصول، راه دیگری را برای مهار آلودگی نشان می‌دهد و توسعه دهندگان را به دیدن همه جوانب احتیاط برای پرهیز از آلودگی تشویق می‌کند، لیکن آیین‌نامه «ارزیابی آثار زیست محیطی» پیشتر برای پیش‌گیری از آلودگی نگاشته شده است تا درمان و از بین بردن آن.

ارزیابی آثار زیست محیطی برخاسته از فعالیت‌های انسانی در بسیاری از کشورهای جهان به صورت قانونی در آمده است که اجرای آن ضرورت آشکار دارد. این ارزیابی سبب روشن شدن جنبه‌هایی از فعالیت و کار انسان می‌گردد که برای طبیعت زیان آور است. گذشته از آن، میزان زیان برخاسته از آن فعالیت را بر طبیعت روشن می‌سازد. این ارزیابی همچنین هر جا که نیاز باشد، گرفتن تصمیمات ملایم یا دگرگونی طرح برای کاهش آثار زیان آور برخاسته از اجرای طرح بر محیط را پیشنهاد می‌کند.

از سوی دیگر از آنجا که بسیاری از مسافران از سازوکار طبیعت بی‌خبرند یا نسبت به آن بی‌اعتنا هستند هنگام مسافرت و گذران اوقات فراغت در دل طبیعت، از ریختن پسماندهای غذا و انواع مواد آلوده کننده و کثیف و... خودداری نمی‌کنند. در مکان‌های نامناسب، نزدیک درختان، به روشن کردن آتش و ریختن غذا اقدام می‌کنند. چه بسیار آتش‌سوزی‌های جنگلی که در نتیجه

همین ساده‌انگاریها انجام می‌شود. برای همین ضرورت دارد که قوانینی سخت برای تأدیب و به مجازات رسانیدن کسانی که به هر شکلی به طبیعت آسیب می‌رسانند، نگاشته شود. باید در برابر خاطیان و متجاوزان به حریم طبیعت، کسانی که به پراکندن زباله و آشفال در چشم‌اندازهای همگانی، در بوستان‌ها، گردش‌گاه‌ها، کرانه‌های رودها، دامنه کوه‌ها و... اقدام می‌کنند قوانینی وضع کرد و مجازات‌هایی مانند زندان و پرداخت تاوان‌های سنگین را به گردن آنان گذارد.

از سوی دیگر، وضع مالیات موجب مهار توسعه افسارگسیخته و انجام فعالیت‌های جهانگردی زیان آور برای طبیعت می‌شود گذشته از اینکه منبع درآمدی نیز برای کمک به توسعه خردمندان جهانگردی محسوب می‌گردد.

آموزش و اطلاعات

مسئله بدون آموزش و دسترسی به اطلاعات، برنامه‌ریزی، سودمند و مفید فایده نخواهد بود. وانگهی آموزش و اطلاعات، خود ابزار دیگری برای نگاشتن و توسعه برنامه جهانگردی پایدار و نیز مهار آثار زیست محیطی زیان آور است. آموزش و اطلاعات از راه‌های گوناگون مانند پژوهش، آزمون، جمع‌آوری اطلاعات، مبادله تجربیات، فراگیری و دیگر شیوه‌ها امکان‌پذیر است.

ویژگیهای يك محیط زیست سالم، در روند توسعه مورد بررسی قرار می‌گیرد. سازمان جهانی جهانگردی این ویژگیها که زمینه توسعه جهانگردی پایدار را فراهم می‌سازد، بررسی نموده است. در واقع این ویژگیها باید برای جلوگیری از بروز تنش‌های اجتماعی، خرابی زیست محیطی و بوم‌شناختی، و فساد فرهنگی مورد بررسی و توجه قرار گیرد و در برنامه‌ریزی‌های توسعه پایدار جهانگردی مدنظر گرفته شود.

برنامه‌ریزی برای آموزش و آگاه نمودن مردم و جهانگردان و همچنین کسار کتان بخش جهانگردی موجب تضمین بیشتر مراقبت از طبیعت در عین فعالیت‌های جهانگردی می‌شود. راهنمایان بخش جهانگردی نیز باید از سازوکار طبیعت و اثر فعالیت‌های انسانی بر طبیعت آگاه باشند. سازندگان و دست‌اندرکاران صنعت

آموزشی و مؤسسه‌های پژوهشی و تربیتی در زمینه توسعه و حفاظت محیط زیست می‌طلبند. سازمان جهانگردی همچنین باید با بخش‌هایی که به گونه‌ای با جهانگردی و جهانگردان سروکار دارند، و سازمانها و تشکیلاتی که در پیشرفت سطح آگاهی مردم نقش دارند، روابط پابرجا داشته باشد.

فرجام سخن

با توجه به رشد فزاینده و بی‌چون و چرای جهانگردی در جهان و با عنایت به فواید هنگفت اقتصادی که برای کشورها در بردارد، این فعالیت روز به روز توان بیشتری می‌یابد و مورد استقبال همه دولت‌ها و ملت‌ها خواه پیشرفته یا در حال پیشرفت قرار می‌گیرد و با توسعه جهانگردی، آثار زیست محیطی و به ویژه طبیعی آن افزایش می‌یابد. از آنجا که طبیعت و منابع آن آستانه تحمل‌پذیری مشخص و روشنی دارد، چنانچه این فعالیت فزاینده بدون برنامه‌ریزی و توجه به توان محیطی مناطق جهانگردپذیر ادامه پیدا کند به صورت یکی از نیرومندترین عوامل ویرانی طبیعت ظاهر می‌شود. و از آنجا که طبیعت بستر فعالیت انسان است و منابع آن حساس، آسیب‌پذیر و شکننده است، با ویرانی طبیعت، دیگر فعالیت‌های آدمی و به ویژه توسعه زندگی او که هدف اصلی همه برنامه‌ریزی‌های آبادانی است دچار اختلال می‌گردد.

وانگهی، چون کیفیت مناسب و شایسته محیط زیست طبیعی، کلید و منبع جهانگردی و توسعه پایدار آن است، پس نباید در فعالیت‌های جهانگردی تنها به سودهای آنی و کوتاه مدت چشم دوخت زیرا بر اثر استفاده نابجا یا بیش از اندازه از توان طبیعت در جهانگردی، این منبع جهانگردی تخریب و هدف جهانگردی پایدار برآورده نمی‌شود. درک و فهم توان طبیعت و روابط غیرقابل چشم‌پوشی میان اجزای آن و توسعه جهانگردی و حفاظت از کیفیت شایسته محیط زیست باید ستون و پایه برنامه‌ریزی و سیاست‌های جهانگردی پایدار باشد.

جهانگردی همچنان که دیدیم، می‌تواند آثاری مثبت و منفی برای طبیعت و محیط زیست

جهانگردی و مهمانسراها نیز باید در مورد تأثیر فعالیت‌های جهانگردی بر محیط زیست آموزش ببینند، زیرا دارندگان مهمان سراها و اماکن پذیرایی و گردشی، اگر ناآگاهانه عمل کنند، در آلوده کردن محیط زیست با جهانگردان سهیم‌اند. باید به ویژه فواید احترام به طبیعت و تأثیر پاک نگهداشتن محیط زیست را در زیبایی چشم‌اندازها به مردم که مسافران بالقوه‌اند گوشزد کرد و به آنان گفت که «هیچ زیبایی، بالاتر از پاک نیست». برگزاری نشست‌ها و گفتگوها، رسانه‌ها، صدا و سیما و نگارش شعارهای زیبا، بهترین راههای تبلیغی و آموزشی برای مردم است.

سازمان دهی

آشکار است که تحقق آنچه که در صفحات پیشین گذشت، بدون وجود سازمان و سازماندهی شایسته برای مدیریت و سرپرستی بخش جهانگردی امکان‌پذیر نیست. این سازمان می‌تواند در برگیرنده بخش خصوصی و بخش دولتی باشد و البته بدون همکاری این دو بخش، توسعه پایدار جهانگردی امری نشدنی است. بخش ویژه دولتی که مسئول آمایش جهانگردی است نگاهستن برنامه و مدیریت توسعه جهانگردی را بر دوش دارد. گذشته از این، رسیدگی به فعالیت بخش خصوصی جهانگردی، تعیین استانداردهای زیست محیطی و ارائه پیشنهاد و هدایت بخش خصوصی در امر توسعه جهانگردی پایدار بر دوش همین بخش است.

تشکیلات بخش خصوصی نیز باید نسبت به موضوع محیط زیست حساس باشند و اعضای خود را تشویق به سازش دادن فعالیت‌های خود با شرایط و استانداردهای محیط زیست بنمایند. رابطه نیرومند میان بخش خصوصی و دولتی، غالباً در آیین‌نامه‌های جهانگردی ملی که به وسیله اعضای بخش خصوصی و دولتی نگاشته شده است بازتاب دارد. این گونه سازمان‌ها باید از کارکنانی تربیت شده و آموزش دیده در زمینه‌های تخصصی گوناگون برخوردار باشند. از آنجا که جهانگردی، فعالیتی چندرشته‌ای یا میان‌رشته‌ای است بنابراین رهیافتی همه‌سویه و فراگیر را برای توسعه و نگاهستن برنامه‌های

Recreation", **Ecology and Management**, New York, John Wiley, 1987, p. 37.

12. Mieczkowski, *op. cit.*, p. 220.

13. Dowling Ross, "Tourism Planning, People and the Environment of Western Australia", **Journal of Travel Research**, Spring 1993, pp. 53-58.

14. Anthony Ellul, **Sustainable Tourism Development**, Larnaca, Council of Europe, 1995.

منابع مورد استفاده

آکادمی علوم شوروی (سابق)، انسان جسماسعه و محیط زیست، ترجمه صلاح الدین محلاتی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲.

ادوارد برنفر، آشتی انسان و طبیعت - ترجمه صلاح الدین محلاتی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۵.

سازمان جهانی جهانگردی، جهانگردی در چشم اندازی جامع، ترجمه ع. پارسیان و م. اعرابی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۷۷.

J. Bowles and M.A. Maun, "A Study of the Vegetation of Lake Huron - Sand Dunes at Pinery Provincial Park", **Biological Conservation** Vol. 24, No. 4. (1982).

G. Cases, **Urban Tourism**, Paris, press. Universitaire de France, 1996.

E. Cohen, "The Impact of Tourism on the Physical Environment", **Annals of Tourism Research**, 5, 2, (1978), pp: 215-237.

Commission of the European Communities "Taking Account of Environment in Tourism Development", Brussels, ECSC EEC-EAEC, 1993.

Council of Europe, "Sustainable Tourism Development" Colloquy Organized by the Council of Europe, Larnaca, 1995.

Ross Dowling, "Tourism Planning, People and the Environment of Western Australia", **Journal of Travel Researches**, Spring 1993, pp 52-58.

J.M. Edington and M.A Edington, **Ecology Recreation and Tourism**, New York, Cambridge University Press, 1986.

Elul Anthony, "Control of Tourism Development", Colloquy Organized by Council of Europe, Larnaca, 1995.

Environment Canada, **The Importance of Wildlife to Canadians: Highlights of the 1991 Survey**, Ottawa, Environment Canada, Canadian Wildlife Service, 1983.

به بار آورد. باید هدف برنامه سسریزان و سیاست گذاران، کاهش هر چه بیشتر آثار منفی و تقویت آثار مثبت جهانگردی بر محیط زیست باشد و این کار با شناخت همسویه و فراگیر طبیعت و سازوکار آن و با ارزیابی آثار زیست محیطی فعالیت های جهانگردی انسان بر محیط و منطقه بندی سرزمین ها بر پایه استعدادهای قابلیت ها برای فعالیت جهانگردی، و اختصاص دادن هر منطقه ای به فعالیتی که شایسته و سازگار با آن است و همچنین مهار میزان مصرف منابع طبیعی به وسیله ابزاری مانند مشخص کردن گنجایش پذیرایی هر منطقه در اوقات گوناگون تعطیلاتی امکان پذیر است.

یادداشت ها

1. G. Howard & C. Hunter, **The Environmental Impact, Assessment of Tourism Development**, New York, Mansell Publishing Company, 1992, p. 32.

2. H. Howard, & C. Hunter, "The Environmental Impact - Assessment of Tourism Development", Article presented in international Conference on Tourism in Durham University, September 1992, p. 485.

3. D.H. Green, C.J. Hanter, and B. Moore. "Application of the Delphie Technique in Tourism", **Annals of Tourism Research**, 1990 pp. 270-9.

4. P. Wathern, "An Introductory Guide to EIA", in p. Wathern, ed. **Environmental Impact Assessment: Theory and Practice**, London, Unwin Hyman 1988, p. 17.

5. G. Cases, **Tourisme urbain**, Paris, P.U.F, 1996, p. 30.

6. Z. Mieczkowski, **Environmental, Issues of Tourism and Recreation**, London, University Press of America, 1995, p. 117.

۷. سازمان جهانی جهانگردی - جهانگردی در چشم اندازی جامع - ترجمه ع. پارسائیان و محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۷۷، ص ۳۵۵.

8. Mieczkowski, *op.cit.*, p. 207.

9. *Ibid.*, p. 206.

10. *Ibid.*, p. 207.

11. W. Hammitt and D. Cole, "Wild Land

tion for Economic Co-Operation and Development, 1980.

I., Pawson, V. Adams and M. Nurb "Growth of Tourism in Nepal's Everest Region: Impact on the Physical Environment and Structure on Human Settlements", **Mountain Research and Development**, vol. 4, No. 3 (1984), pp. 237-249.

R. Peters and T. Lovejoy, "Terrestrial Fauna" in B.L. Turner, et al, eds. **The Earth As Transformed by Human Action: Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years**. Cambridge. Cambridge University Press, 1990.

Chris Ryan, **Recreational Tourism: A Social Science Perspective**, London, Routledge, 1991.

J. E. Stachell and P.R. Marren, **The Effects of Recreation on the Ecology on the Natural Landscapes**, Strasbourg, Council of Europe, 1978.

P. Wathern, **An Introductory Guide To ETA, Theory and Practice**, London, Unwin Hyman, 1988.

E. Wilson and P. Raven, **The Diversity of Life**, Cambridge, Harvard University Press, 1992.

A. Goudi, **The Human Impact on the Natural Environment**, Oxford, Basil, 1990.

W. Hammitt and D. Cole, "Wild Land Recreation", in **Ecology and Management**", New York, John Wiley, 1987.

A. Haulot "Tourisme et Environment", Vivirer Belgique, 1974.

Johnson and Barry Thomas, **Perspectives on Tourism Policy**. London, Mansell Publishing Limited, 1992.

H. Howard & C. Honter, "The Environmental Impact, Assessment of Tourism Development", Article Presented in International Conference on Tourism in Darhan University, 1992.

S. Mahallati, "The Negative Impacts of Tourism on the Nature", **Scientific Journal of Environment**, Tehran, 1999.

A. Mathieson and G. Wall, **Tourism: Economic, Physical and Social Impacts**, New York, Longman.

Zbigniew Mieczkowski, **Environmental Issues of Tourism and Recreation**, Maryland University Press of America, INC Lanham, 1995.

OECD, **The Impacts of Tourism on Environment: General Report**, Paris, Organiza-

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی